

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Mgr. Pavla Zelenková

**Premonstrátský klášter a kostel sv. Jiljí v
Milevsku a jejich stavební a architektonický
vývoj ve středověku**

Autoreferát disertační práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr.h.c.

Praha 2016

Úvod

Areál premonstrátského kláštera v Milevsku je významnou lokalitou. Každé období mu vtisklo svoji tvář. Můžeme jej považovat za dokonalou učebnici naší středověké architektury. Předklášterní fázi reprezentují archeologicky doložené kostely v prostoru dnešní baziliky i dřevěné stavby profánního charakteru. Románská etapa je zastoupena zaniklou trojlodní bazilikou a kamenným domem v dnešním ambitu a ve fragmentu stojícím tribunovým kostelem sv. Jiljí, trojlodním klášterním chrámem a dvěma křídly unikátně zachovaných konventních budov. Ranou gotiku reprezentuje velkolepá přestavba klášterního kostela, vznik elegantní opatské kaple, vznešená úprava refektáře i počátky tzv. Latinské školy. Práce se nezastavily ani v době lucemburské, kdy je Latinská škola přestavěna do podoby honosného paláce, další velkolepý palác je přistavěn k o málo starší gotické věži a nová klenba kapitulní síně snad odráží působení vlivu pražské parlérovské huti. Její inovace se pak naplno projeví v klenbách sakristie a presbytáře farního kostela sv. Jiljí. S politováním musíme přijmout, že rozkvět architektury klášterního komplexu násilně přerušil vpád husitů, který se stal počátkem úpadku bohatého a kulturně vlivného opatství.

Ze zapomnění a chátrání, kterým areál procházel od poloviny 20. století, byl vysvobozen navrácením podstatné části komplexu premonstrátům v 90. letech minulého století. Začala tak postupná a zatím ještě nedokončená obnova jednotlivých objektů, s níž souvisela realizace celé řady dílčích archeologických, stavebně historických, restaurátorských i petrografických výzkumů a analýz. Díky nim se dosavadní poznatky o architektuře bývalého premonstrátského konventu rozšířily a zpřesnily.

Úkolem předkládané disertační práce je předložit rekonstrukci vývoje lokality milevského kláštera v průběhu středověku, od jeho předklášterní fáze, přes velkolepou výstavbu v románském období a neméně významné realizace v době rané a vrcholné gotiky.

1. Zhodnocení současného stavu poznání problematiky středověké architektury premonstrátského kláštera a kostela sv. Jiljí v Milevsku v českém a zahraničním prostředí

1.1 Nejstarší osídlení v areálu kláštera

O předklášterním osídlení v místě milevské kanonie se dovídáme na základě archeologických výzkumů provedených v areálu Pavlem Břicháčkem. Ten nové poznatky o počátcích sídliště a později dvorce vynikajícího posloupeností sakrálních objektů i vybaveností rozsáhlou profánní stavbou a posléze románským kamenným domem publikoval zejména v knize *Nebe a peklo na zemi* a ve sborníku *Vladislav II., druhý král z Přemyslova rodu*.

1.2 Románská část kostela sv. Jiljí

Románskou stavební fází kostela sv. Jiljí a jejím složitým vývojem se v minulosti zabývalo množství autorů. Jejich závěry o stavební historii této výjimečné památky ale nebyly zcela jednoznačné. Z nejstarších studií bych jmenovala práci Karla Vladislava Zapa z roku 1859 v *Památkách archeologických a místopisných* a jen o málo mladší článek v tomto periodiku z roku 1863 od Jana Erazima Wocela. Ten seznamuje čtenáře s novými archeologickými a uměleckými zjištěními o stavbě, získanými na základě výzkumu realizovaného c. k. centrální komisí pro stavitelské památky. Ve stejném roce publikoval autor ve Vídni práci týkající se nejen kostela sv. Jiljí, ale i milevského kláštera. Krátkou stať věnoval svatyni v prvním díle publikace o středověkém umění v Čechách v roce 1871 Bernhard Grueber a v roce 1888 zařadil pojednání o kostelu sv. Jiljí v Milevsku do své práce o křesťanském umění v Čechách do konce vlády Přemyslovců Josef Neuwirth.

Velmi podrobný popis celé stavby zachovali v roce 1898 v *Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém* Antonín Podlaha a Eduard Šittler. Rozbor románské části kostela uvádí v časopise *Method* v roce 1889 Ferdinand Josef Lehner, podrobněji i se snahou o komparaci s jinými českými stavbami (kostelem sv. Bartoloměje v Kyjích, sv. Mikuláše v Potvorově, sv. Bartoloměje v Kondraci apod.) pak autor kostel sv. Jiljí zasazuje do skupiny románských kostelů u nás v *Dějinách umění národa českého* z roku 1905. V roce 1929 publikuje článek o románských emporových kostelech v Čechách Vojtěch Birnbaum. V něm se autor pokusil charakterizovat prostředí jejich stavebníků i účel, k němuž svatyně sloužily. Mezi jinými významnými příklady se věnoval i kostelu sv. Jiljí.

Do obsáhlé stati o panských tribunách v naší románské architektuře zařadil pasáž o kostelu sv. Jiljí Václav Mencl. Autor hledal inspiraci pro milevskou tribunu v případě kostela sv. Martina ve zdi, podobnosti opět spatřoval u kostela v Kyjích či v Kondraci. Kostelu sv. Jiljí se autor věnuje či jej zmiňuje i v dalších studiích. Do širších středoevropských souvislostí se pokusila sochařskou výzdobu kostela zasadit v monografii pojednávající o raně středověké architektuře v Čechách Anežka Merhautová. Pozornost věnovala i stavebnímu vývoji západní části románského kostela. Autorka pak stavbu stručně zmiňuje v dalších publikacích a statích. Roku 1974 zpracoval kostel sv. Jiljí v syntetické práci o emporových kostelech v Polsku, Čechách i v historickém území Uher polský badatel Andrzej Tomaszewski. V roce 1977 pojednal o stavbě v knize *Romanik in Böhmen* německý autor Erich Bachmann. Kostel na základě západní věže spojil s uměleckým prostředím Dolního Saska-Westfálska a Dolního Porýní. Navíc jej označil za vzor pro kostel sv. Martina ve zdi.

Dosud nejvíce pozornosti bylo románské fázi kostela sv. Jiljí věnováno v knize Jiřího Kuthana *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*. Autor shrnul své dosavadní práce, v nichž se kostelu věnoval, sestavil do přehledné tabulky písemné zprávy týkající se kostela i kláštera premonstrátů, velmi podrobně je popsána románská část stavby a zhodnocena veškerá dosavadní literatura.

Objasnit stavební vývoj svatyně a proměny podoby jejího východního závěru se podařilo až díky archeologickým výzkumům realizovaným v roce 1978 Antonínem Hejnou a následně v letech 1978–1979 Jiřím Freyem v souvislosti s jeho přestavbou na pohřební síň. Výsledky výzkumů byly publikovány a šíře interpretovány Hejnou a Anežkou Merhautovou. Šlo o první archeologické počiny v interiéru kostela realizované. Prostor byl kostelu sv. Jiljí věnován i v dalších většinou souborných syntetických pracích.

V roce 2001 bylo románské zdivo kostela sv. Jiljí podrobena petrografické analýze, kterou provedl Petr Rajlich. Cílem bylo určit povahu a zdroj stavebního kamene užitého pro stavbu svatyně. Dosavadní názory odborné literatury průběžně konfrontuje s dílčími výsledky předběžného stavebního průzkumu kostela a stále doplňuje Jan Sommer. Autor se pokouší vyhodnotit dynamiku změn stavebního a funkčního plánu v průběhu výstavby románské svatyně. V publikaci *Milevsko – 830 let* jsem shrnula architektonický vývoj stojících budov kláštera a kostela sv. Jiljí v průběhu středověku. Vztahem románské architektury kostela sv. Jiljí a premonstrátské baziliky v Milevsku s architekturou v Řezně a okolí jsem se zabývala v článku, který vyšel v *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg* v roce 2015. V souvislosti s právě probíhající rozsáhlou rekonstrukcí této významné středověké památky proběhl v roce 2015 pod vedením Pavla Břicháčka archeologický výzkum v prostoru

dnešního presbytáře a sakristie kostela sv. Jiljí. Výsledky výzkumu zatím nebyly publikovány, je však možné, že přinesou nové přínosné informace o stavebním vývoji této výjimečné stavby.

1.3 Klášterní bazilika

Románská klášterní bazilika lákala pozornost odborníků již od poloviny 19. století. V roce 1859 se jí věnoval v článku o milevské architektuře v *Památkách archeologických a místopisných* Karel Vladislav Zap. Upozornil na podobnost s chrámem kláštera v Teplé a uvedl, že milevská bazilika zachovává ještě zcela typickou podobu prvních chrámů premonstrátského řádu. V roce 1863 podrobně pojednal o klášterním kostele Jan Erazim Wocel ve studii *Die Baudenkmale zu Mühlhausen (Milevsko) in Böhmen*. V práci uvedl popis stavby s důrazem na funkci mnišského chóru, jež odvodil od mnišských chórů v Saint Gallen či Clairvaux. V roce 1871 zařadil stať o milevské bazilice do knihy o románské architektuře v Čechách Bernhard Grueber. Autor se domníval, že začala být stavěna o několik let dříve než v roce 1184, neboť od tohoto data již byly dle autora obývány konventní budovy. Architektonické formy stavby spojil s bazilikou sv. Jiří na Pražském hradě. Josef Neuwirth v knize o křesťanském umění v Čechách z roku 1888 odvodil formy milevské baziliky z oblasti jižního Německa, uzavřenost půdorysu stavby i západní dvojvěží spojil s dómem v Gurku a sloupové trojlodí s iroskotským kostelem sv. Jakuba v Řezně. Západní fasádu stavby s dvěma věžemi pak vyvodil ze saských vlivů, a to z premonstrátského chrámu Panny Marie v Magdeburku. Ferdinand Josef Lehner publikoval v roce 1889 v časopise *Method* stať, pojednávající nejen o architektuře milevského chrámu, ale i o zakladateli kláštera Jiřím z Milevska a prvním opatovi Jarlochovi. V roce 1892 uvedl Josef Braniš krátkou zmínku o milevském klášterním kostele v publikaci *Dějiny středověkého umění v Čechách*. Prostota chrámu byla dle autora zvolena s ohledem na výtku želivského opata Gotšalka, pronesenou při druhém svěcení klášterní baziliky na Strahově a zaznamenanou v Jarlochově letopise o tom, že se nová strahovská budova sice povznesla, ale její kázeň poklesla. Detailního popisu stavby se konventní chrám dočkal ve zmíněném *Soupisu památek historických a uměleckých v politickém okresu Milevském*.

V roce 1907 znovu pojednal o klášterní bazilice v *Dějínách umění národa českého* Ferdinand Josef Lehner. Zopakoval zde své závěry z článku z roku 1889 o původní podobě románského chrámu i o dataci transeptu a východního závěru. Autor soudil, že stavba baziliky musela začít v roce 1184 či o něco dříve, o čemž svědčí nastolení prvního opata o tři roky později. Zprávu o požáru kláštera roku 1191 pak spojil s přestavbou východního závěru

konventního chrámu, realizovanou dle autora v přechodním slohu ještě za účasti samotného Jarlocha. Milevská bazilika byla podle Lehnerova soudu stavbou pilířovou. Sloupové podpěry získala až pozdějším nepoučeným a necitlivým osekáním pilířů podobně, jako to bylo dle autora provedeno v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě či v kostele na Proseku. V publikaci uvedl kresby bočního řezu chrámem i pohled do jeho trojlodí s arkádami nesenými hranolovými pilíři.

Milevskému klášteru včetně konventního chrámu se věnovala v knize o raně středověké architektuře v Čechách Anežka Merhautová. Milevskou baziliku označila za stavbu strohou a jednoduchou, obracející se spíše do minulosti než přinášející novější výtvarné názory. Autorka se pak zdejší chrámem i kostely milevské stavební huti zabývala i v dalších souhrnných pracích. V roce 1969 vyšel o románské architektuře v Milevsku v časopise *Umění* článek Jiřího Kuthana. Obsah studie pak z velké části autor uplatnil a rozšířil v publikaci *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*, kde bylo milevskému chrámu dosud věnováno nejvíce pozornosti. Velmi podrobně je popsána románská část stavby a zhodnocena veškerá předcházející literatura.

Dále byla bazilice v Milevsku věnovaná pozornost v publikaci o románské architektuře v Čechách německého badatele Ericha Bachmanna. Ten její půdorys odvodil od premonstrátského kostela v Louce u Znojma, jehož předobraz spatřoval v benediktinském klášterním chrámu v Münstereifelu. Autor stručně shrnul stavební vývoj milevské baziliky, odmítl představu východního závěru se třemi apsidami a navrhl apsidu jedinou a boční lodě zcela oddělené od mnišského chóru a ukončené plochým závěrem. Sloupové trojlodí i formu hlavic sloupů spojil, jako většina jeho předchůdců, s benediktinským kostelem sv. Jakuba v Řezně.

Velký zájem o středověkou architekturu v Milevsku nastal díky navrácení areálu řádu premonstrátů a jejich opětovnému návratu do Milevska v devadesátých letech minulého století. V letech 1991 až 1992 byly zahájeny opravy barokní budovy dnešního děkanství a části I. klášterního nádvoří, během nichž byl realizován archeologický výzkum. Přinesl mnohé cenné poznatky o středověké stavební historii části I. nádvoří a děkanství a odkryl románské a gotické stavební detaily a středověké dlaždice pocházející především z klášterní baziliky. Výsledky výzkumu zveřejnil Pavel Břicháček v článku *Příspěvek k dějinám milevského kláštera – svědectví archeologie*. Rovněž byly zahájeny postupné opravy klášterní baziliky s cílem napravit škody vzniklé v důsledku zanedbávání údržby stavby po roce 1945. Byla položena nová střešní krytina a obnoveny exteriérové omítky. V souvislosti s rekonstrukcí chrámu proběhl stavebně historický průzkum realizovaný v roce 1995 Pavlem Zahradníkem a

Pavlem Vlčkem. Ti měli díky odstranění zchátralé novorománské omítkové dekorace z konce 19. století možnost poznat rozsah původního románského zdiva, určit románský původ okenních otvorů i portálů či rozeznat pozdější nástavbu v horní části hlavní lodi. Stavebně historický průzkum tak přinesl řadu významných poznatků o míře zachování původní románské památky. Za účelem bližšího poznání dřívější podoby vnějších fasád baziliky byl ve stejném roce realizován restaurátorský průzkum omítek, který provedl Václav Špale.

V roce 1997 proběhl restaurátorský průzkum omítek v interiéru klášterního kostela, jehož výsledky publikoval Jan Sommer. Ten se akce účastnil jako specialista na památkové průzkumy staveb. Sondy měly odhalit případné malířské dekorace v interiéru a stopy dříve odstraněných architektonických prvků. Byl potvrzen románský původ podélných zdí trojlodí, dělicích zdí mnišského chóru i polopilířů na jejich koncích. V roce 1997 shrnuli dosavadní archeologické i stavebně historické poznatky o klášteře v Milevsku a jeho architektonickém vývoji Pavel Břicháček a Petr Sommer v *Encyklopedii českých klášterů*.

Při rekonstrukci klášterní baziliky Navštívení Panny Marie došlo na několika místech k výměně dosloužilých podlah. Při té příležitosti byl proveden záchranný archeologický výzkum. Nejen s jeho výsledky seznámil čtenáře Pavel Břicháček v úvodní části monografie *Nebe a peklo na zemi*. Autor v ní věnuje velkou pozornost především nálezům a typologii hlíněných reliéfních dlaždic z areálu kláštera a uvádí jejich podrobný katalog. Zatím nejuceleněji byla zjištění archeologických výzkumů v prostoru milevského kláštera v době před založením kanonie i v období středověké existence milevského konventu Pavlem Břicháčkem popsána ve sborníku *Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu*. Naposledy autor publikoval výsledky dlouholetých výzkumů v článku mapujícím vývoj kláštera i města od počátků do doby husitských válek, uvedeném v knize *Milevsko – 830 let*. Ve stejné publikaci jsem mimo jiné popsala románskou architekturu konventního chrámu. Vztahem románské architektury baziliky v Milevsku s klášterními chrámy v Řezně a okolí jsem se zabývala v článku, který vyšel v *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg* v roce 2015.

1.4 Budovy románského konventu

Starší literatura z druhé poloviny 19. století věnovala pozornost hlavně kostelu sv. Jiljí a klášterní bazilice. Románský konvent často ponechala stranou svého zájmu nebo jeho existenci zmínila jen okrajově. Antonín Podlaha s Josefem Šittlerem v *Soupisu* rozeznali původní románská okénka ve vnější zdi jihovýchodního rohu kvadratury, popsali románské obvodové zdivo jižního a východního křídla a v tomto křídle i zdivo příčné. Místnost

přiléhající k sakristii interpretovali jako kapitulní síň. Ze zachovaných torz ambitu odvodili, že příčné hranolové pasy, jež spočívaly na hrubých žulových konzolách, nesly nepochybně kolmou vyzdívku, na níž spočíval plochý dřevěný strop.

Anežka Merhautová v publikaci o raně středověké architektuře v Čechách zmínila původní románské zdivo jižního a východního křídla konventu až do výše prvního patra, drobná obdélná okénka a v křídle východním příčné zdi i obdélné románské portály. Podrobný popis konventních budov uvedl v publikaci pojednávající o středověké architektuře v jižních Čechách do poloviny 13. století Jiří Kuthan. Zaměřil se detailně na jednotlivé prostory obou románských křídel a pokusil se na základě modelu cisterciáckých klášterů interpretovat funkce částí konventu. Navrhl, že oba trakty měly uvnitř plochostropé řešení.

V roce 1988 byl Janem Mukem proveden stavebně historický průzkum románské klauzury, jehož výsledkem bylo mnoho přínosných a závažných zjištění o architektuře obou románských křídel.

V devadesátých letech, kdy byla velká část klášterního areálu navracena premonstrátskému řádu, zůstalo jižní a východní křídlo románského konventu v majetku Památkového ústavu v Českých Budějovicích. Zájem o bližší poznání výjimečně zachované románské architektury se prohloubil a v druhé polovině devadesátých let bylo za tímto účelem realizováno několik akcí vedených Janem Sommerem. Ten v roce 1998 provedl aktualizaci Mukova stavebně historického průzkumu a výsledky svých pozorování v témže roce publikoval. Nové poznatky umožnily spolehlivější rozlišení postupu výstavby klášterních budov a upřesnily i rozsah změn provedených v rámci gotické přestavby. Nová zjištění byla doplněna restaurátorským průzkumem omítek.

V roce 1999, kdy byla na obou románských křídlech zahájena rekonstrukce střešní krytiny, došlo v souvislosti se záměrem rehabilitovat rajský dvůr k demolici památkově nevhodného chátrajícího záchodového přístavku vestavěného do jeho jihozápadního kouta. V uvolněném prostoru se tak naskytla možnost průzkumu líců jižního a západního křídla klauzury. Zároveň byl odhalen dosud neznámý románský vstupní portál vedoucí do jižního křídla klauzury. Dosavadní i nová zjištění o postupu výstavby konventu, získaná v Milevsku v tomto roce, publikoval Jan Sommer v časopise *Výběr*. V roce 2000 byl realizován ověřovací sondážní průzkum, který reagoval na objev rozměrného portálu jižního křídla konventu. Přinesl nové poznatky o vnitřním členění západní části jižního křídla. Výsledky průzkumu publikoval Jan Sommer ve stejném roce opět v časopise *Výběr*. V roce 2001 bylo zdivo milevského konventu podrobno petrografické analýze, kterou provedl Petr Rajlich. Cílem bylo určit povahu a zdroj stavebního kamene užitého pro stavbu klauzury.

I přes zvýšenou pozornost, která byla konventním budovám věnována na sklonku devadesátých let 20. století, zůstávají četné skutečnosti týkající se středověké architektury bývalé premonstrátské klauzury v Milevsku nedořešené a je pravděpodobné, že některé podstatné prvky teprve čekají na své odhalení po odstranění hrubě provedených omítek či dodatečně vložených pater do jižního křídla.

1.5 Raně a vrcholně gotická architektura v areálu premonstrátského kláštera

Odborná literatura se rovněž zaměřila na gotickou fázi výstavby milevského kláštera. Karel Vladislav Zap v *Památkách archeologických a místopisných* v roce 1859 zařadil vznik transeptu a presbytáře baziliky do počátků gotiky, asi do roku 1230. Jan Erazim Wocel v roce 1863 ve stati *Die Baudenkmale zu Mühlhausen (Milevsko) in Böhmen* označil dostavbu presbyteria a transeptu klášterního chrámu za charakteristický projev přechodního stylu v Čechách a na Moravě v první polovině 13. století. Tento názor autor podpořil srovnáním architektonických článků raně gotického východního závěru milevské baziliky se závěrem konventního kostela v Předklášteří u Tišnova.

Ferdinand Josef Lehner v roce 1889 v časopise *Method* zařadil východní závěr s transeptem ještě do doby Jarlochovy a označil jejich architektonické prvky opět za dílo přechodního slohu. V roce 1892 uvedl stručnou charakteristiku gotické části milevského klášterního kostela v publikaci *Dějiny středověkého umění v Čechách* Josef Braniš. Podrobný popis raně gotické příčné lodi, presbyteria i opatské kaple publikovali v roce 1898 v *Soupisu Podlaha se Šittlerem*.

Starší literatura často spojovala přestavbu východního závěru milevské baziliky se zprávou o požáru v roce 1191 (např. Bernhard Grueber, Josef Braniš, Ferdinand Josef Lehner). Mylně to tak vedlo naše historiky umění k domněnce, že gotické stavitelství v českých zemích začíná již v druhé polovině 12. století a výstavba východního závěru milevské baziliky je jedním z jeho prvních dokladů. Tento omyl byl vyvrácen v roce 1931 v *Dějepisú výtvarného umění*, který redigoval Zdeněk Wirth. Zde byla dostavba milevského chrámu posunuta do doby vlády Přemysla Otakara II. Krátkou zmínku o gotické přestavbě baziliky věnoval v publikaci *Gotická architektura v Čechách a na Moravě* v roce 1948 Dobroslav Líbal.

V několika pracích se raně gotickou architekturou v Milevsku zabýval Jiří Kuthan. Předně se jedná o stať v publikaci *Gotická architektura v jižních Čechách* z roku 1975. Autor zde rovněž poukazuje na venkovské kostely v blízkosti Milevska, do jejichž architektury se promítly milevské prvky. V recenzi ke Kuthanově knize se vyjádřil s pochybnostmi o dataci

raně gotické výstavby v Milevsku do 60. let 13. století Dobroslav Líbal. Jiří Kuthan dále zařadil stručnou charakteristiku raně gotické přestavby milevské baziliky do katalogu v publikaci *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*. Popis raně gotické dostavby baziliky a opatské kaple je uveden rovněž v *Uměleckých památkách Čech*.

Raně gotickou architekturou východního závěru baziliky i opatské kaple se Jiří Kuthan podrobně zabýval i v roce 1982. Detailní charakteristiku obou objektů a jejich bližší slohové zařazení uvedl v katalogu staveb kolektivní publikace *Umění doby posledních Přemyslovců*. K vybraným katalogovým heslům této knihy se vyjádřili Jan Sommer a Jiří Varhaník ve stati, v níž uveřejnili své poznámky a připomínky vztahující se i k raně gotické milevské architektuře. Předně na základě milevského tvarosloví odmítli dosavadní datování raně gotických novostaveb v Milevsku a zařadili jejich vznik do konce 13. století. Odpovědí jim byl Kuthanův článek, v němž autor podpořil svá stanoviska pro datování do konce 60. a 70. let 13. století. V roce 1994 své poznatky o raně gotické dostavbě baziliky a stavbě opatské kaple v Milevsku autor uvádí v katalogu publikace *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*. Na konci katalogového hesla je uvedena i dostupná literatura vztahující se k této fázi budování milevského kláštera.

V roce 1988 proběhl již zmíněný stavebně historický průzkum křídel milevského konventu realizovaný Janem Mukem. Přinesl nové poznatky týkající se raně gotické úpravy románského refektáře a pozdější přestavby kapitulní síně v době vrcholné gotiky. Autor jej ve stejném roce doplnil hloubkovým stavebně historickým průzkumem kapitulní síně se sondami do zdiva a zároveň proběhl v prostoru síně archeologický výzkum Pavla Břicháčka. Na základě výsledků obou výzkumných akcí, které badatelé publikovali v roce 1991, byla rekonstruována pravděpodobná podoba kapitulní síně na východě ukončená kvadratickým presbytářem.

V roce 1995 proběhl v souvislosti s rekonstrukcí klášterní baziliky již zmíněný stavebně historický průzkum chrámu realizovaný Pavlem Zahradníkem a Pavlem Vlčkem. Díky odstranění zchátralé novorománské omítkové dekorace z konce 19. století bylo možné poznat gotickou podobu průčelí klášterního kostela, střední okno, severní portál i lomený otvor s profilovaným ostěním. Za účelem bližšího poznání dřívější podoby vnějších fasád baziliky byl ve stejném roce realizován restaurátorský průzkum omítek, který provedl Václav Špale. V roce 1995 publikoval Jan Sommer výsledky povrchového průzkumu chrámu. Nejvýznamnějším objevem bylo zjištění, že byly boční lodě klášterního kostela patrně současně se vznikem transeptu a presbytáře zaklenuty gotickými křížovými žebrovými klenbami. Pavel Vlček s Pavlem Zahradníkem v témže roce provedli stavebně historický

průzkum budovy Latinské školy. Nové poznatky o objektu spolu s výzkumem v gotickém paláci a věži v bývalé sýpce publikoval o rok později Jan Sommer.

V druhé polovině devadesátých let bylo autorem realizováno několik akcí za účelem bližšího poznání stavebního vývoje konventních křídel. Ty rozšířily naše poznatky o raně gotické přestavbě refektáře a vzniku vrcholně gotické kapitulní síně. V roce 1998 byla provedena aktualizace Mukova stavebně historického průzkumu, jejíž výsledky byly v témže roce publikovány.

V roce 1999 se Janu Sommerovi podařilo dílčím způsobem doplnit dosavadní znalosti o postupu výstavby raně gotického presbyteria klášterního kostela. Zjištěné skutečnosti však nepřinesly mnoho jistoty v interpretaci této fáze výstavby klášterního chrámu a autor výzkumu, publikovaného v témže roce v časopise *Výběr*, poukázal na nutnost, že bude některé okolnosti potřeba i dále podrobit dílčímu zkoumání. Ve stejném roce spolu s Pavlem Zahradníkem provedl stavebně historický průzkum gotické věže a paláce v severovýchodním nároží konventu.

V roce 2001 shrnul své poznatky o gotické architektuře na našem území v *Katalogu gotické architektury v České republice do husitských válek* Dobroslav Líbal. V katalogu staveb se zaměřil i na detailní popis východní části klášterního kostela a opatské kaple v Milevsku a stručně se dotkl i přestavby kapitulní síně.

1.6 Přestavba kostela sv. Jiljí v době vrcholné gotiky

Vrcholně gotické přestavbě kostela sv. Jiljí bylo v odborné literatuře věnováno o něco méně pozornosti než jeho románské etapě. V roce 1859 se zaměřil na tuto fázi výstavby svatyně Karel Vladislav Zap. O čtyři roky později o ní pojednal v *Památkách archeologických a místopisných* Jan Erazim Wocel. Dle autora stavba chrámu nebyla ovlivněna ani hutí Matyáše z Arrasu, ani prací Petra Parlěře, ale vycházela svou architekturou ze starších období gotického slohu. Josef Braniš v *Dějínách středověkého umění v Čechách* spatřoval předlohu pro milevské dvoulodí v řešení kostela sv. Jiljí v Třeboni a kaple sv. Mikuláše v Jindřichově Hradci a výstavbu kostela sv. Jiljí datoval mezi roky 1380 až 1400. Přesto se však dle autora přípory, konzoly i kružby obracejí svou formou ke starším obdobím gotiky.

Antonín Podlaha s Josefem Šittlerem zpracovali v *Soupisu* zevrubně i gotickou fázi chrámu. V roce 1931 je gotická dostavba kostela sv. Jiljí popsána v prvním dílu *Dějepisů výtvarného umění v Čechách*. V roce 1948 pojednal o gotické etapě svatyně sv. Jiljí v publikaci *Gotická architektura v Čechách a na Moravě* Dobroslav Líbal, Václav Mencl se

dvoulodím i klenbou presbytáře chrámu v širších souvislostech zabýval v knize *Česká architektura doby lucemburské*. V roce 1956 se věnovala tématu dvoulodí Taťána Kubátová v článku publikovaném v *Umění věků*, v němž srovnává jednotlivé představitele skupiny jihočeských dvoulodí. Prostor je kostelu sv. Jiljí věnován i v publikaci *Architektura v českém národním dědictví* z roku 1961. O chrámu sv. Jiljí jako o zprostředkovateli nejpůvabnějších výtvarných idejí pražské stavitelské huti do prostoru jižních Čech psal v roce 1970 v *Českém umění gotickém* Viktor Kotrba.

V roce 2001 uvedl stručný popis vrcholně gotické úpravy kostela v publikaci *Katalog české gotické architektury do husitských válek* Dobroslav Líbal. Dosavadní názory odborné literatury konfrontuje s dílčími výsledky předběžného stavebního průzkumu a stále doplňuje Jan Sommer. Autor se detailněji zabývá například vztahem gotického kostela sv. Jiljí a kostela sv. Víta v Českém Krumlově i otázkou dispozice gotické stavby vzhledem k zachovaným částem románského kostela a postupem jeho výstavby.

2. Cíle bádání

V souvislosti se sanací milevského kláštera, která byla zahájena v devadesátých letech minulého století, bylo provedeno množství archeologických, stavebně historických, petrografických a dalších výzkumů a analýz. Díky nim se rozšířily poznatky o výjimečné středověké lokalitě. Úkolem disertační práce, která reaguje na nová zjištění o stavebním vývoji premonstrátského kláštera v Milevsku, je tedy shrnout výsledky předešlého bádání, utřídit je a pokusit se nově definovat význam kláštera a jeho architektury na základě současného stavu poznání.

Archeologické výzkumy provedené Pavlem Břicháčkem přinesly nové informace o zhruba čtyři staletí trvajícím předklášterním osídlení místa s překvapivou kontinuitou sakrálních (dřevěný kostel, jednolodní kostel s apsidou, trojlodní bazilika) i profánních staveb (dřevěné objekty, rozlehlý palác, kamenný románský dům). Odkryla se tak dosud neznámá historie místa v době před založením premonstrátské kanonie. Cílem autorčina bádání je kunsthistoricky zhodnotit fragmenty těchto staveb s ohledem na naši i zahraniční architekturu tohoto období a pokusit se vymezit význam lokality v prostoru jižních Čech. Autorka rovněž definuje skutečnost, že se díky výsledkům archeologických výzkumů posunuly možnosti interpretace počáteční fáze fungování kláštera a otevřely se nové cesty k výkladu písemných pramenů i stavební historie nejstarších stojících objektů.

Další díl pozornosti bude věnován počátkům milevského opatství, výstavbě dřevěného provizoria a významným osobnostem spojeným s počátky konventu (Jiří z Milevska, želivský opat Gotšalk, letopisec Jarloch). Autorka zváží, jaké důvody vedly fundátora kanonie k založení kláštera právě v údolí Milevského potoka a jak mohly zmíněné osobnosti ovlivnit podobu klášterních objektů.

Dalším cílem disertační práce bude analýza stojících středověkých budov v areálu, počínaje kostelem sv. Jiljí. Autorka se na základě archeologických, stavebně historických a petrografických výzkumů pokusí rekonstruovat složitý vývoj svatyně v románské době. Pokusí se s ohledem na analogie v našem i zahraničním prostředí stanovit prvotní podobu stavby s kvadratickým presbytářem i odhalit její proměny ve sledovaném období (přístavba západní věže, forma tribuny, rozšíření presbytáře) včetně pokusu o jejich dataci a určení původní funkce některých jejích částí. Podrobně se rovněž bude zabývat sochařskou kamenickou výzdobou jednotlivých architektonických článků svatyně, jejichž původ a

analogie bude hledat především na stavbách v Řezně a okolí, a specifikuje, nakolik se odrazily v architektuře milevské stavební huti.

Dále se autorka zaměří na výstavbu milevského kláštera v době románské, jejíž poznání rozšířily kromě archeologických i stavebně historické průzkumy jednotlivých budov, realizované zejména Pavlem Vlčkem, Pavlem Zahradníkem, Janem Mukem a Janem Sommerem. K bližšímu pochopení stavebního vývoje středověkých objektů autoři přispěli celou řadou významných zjištění ozřejmujících jejich původní podobu, která je odrazem duchovního vývoje místa i nezanedbatelného významu lokality v době středověku. Pozornost bude věnována bazilice Navštívení Panny Marie, volbě půdorysu stavby, podobě sloupového trojlodí či kamenickému dekoru architektonických článků s ohledem na analogie v německé oblasti (převážně v Řezně a okolí) i v Čechách. Definován bude i vliv architektury klášterního chrámu na stavby milevské huti. V případě stojících křídel románského konventu včetně sakristie se autorka zaměří na postup výstavby jednotlivých částí, charakter zdiva, podobu architektonických článků a možné funkční využití jednotlivých prostor. Na základě dochovaných architektonických fragmentů i výsledků archeologických výzkumů se pokusí o rekonstrukci původní podoby rajskeho dvora. Dosavadní poznatky o románských konventních budovách pak autorka zhodnotí v kontextu s naší premonstrátskou architekturou.

Dalším cílem bádání bude charakterizovat architektonické proměny klášterního areálu v době rané gotiky. Pozornost bude věnována přestavbám klášterního chrámu (transeptu, presbytáře, trojlodí či západního průčelí) s ohledem na nové výsledky stavebně historických průzkumů, vznik opatské kaple a úpravy refektáře. Na základě tvarosloví architektonického dekoru bude zhodnocena míra vlivu písecko-zvíkovské stavební huti. Ucelený obraz areálu premonstrátského konventu v době gotiky bude doplněn rekonstrukcí podoby klášterního opevnění a zhodnocením profánních staveb v areálu (tzv. Latinské školy a gotického paláce). Studium architektonického vývoje komplexu autorka uzavře analýzou výstavby v době vrcholné gotiky, kdy snad byla přestavěna kapitulní síň a novou velkolepou podobu získal kostel sv. Jiljí.

Poslední část disertační práce bude tvořit katalog architektonických článků získaných archeologickými výzkumy. Jeho zpracování je potřebné k rozšíření naší představy o původní středověké podobě kláštera. Katalog bude obsahovat inventární čísla jednotlivých kusů, jejich přesný popis s uvedením rozměrů, určení materiálu i pravděpodobného staří a původního umístění v rámci klášterních budov. Katalog bude rozdělen do několika skupin (fragments portálů, sloupků, ostění oken apod.). Kresebná a fotografická dokumentace stavebních článků bude uvedena v obrazové příloze disertační práce.

3. Metodika bádání

Během zpracování práce autorka vycházela z dostupné primární i sekundární literatury, výsledků archeologických, stavebně historických a dalších průzkumů, které bylo třeba interpretovat z hlediska umělecké historie. Na základě těchto poznatků rekonstruovala stavební a architektonický vývoj klášterního areálu v průběhu středověku a pokusila se zasadit milevské stavby z předklášterního, románského i gotického období do kontextu naší i střeoevropské architektury s důrazem na oblast Bavorska, což by mělo pomoci ke správné interpretaci a prezentaci jednotlivých objektů v domácí i zahraniční literatuře. Za tímto účelem podnikla studijní cesty do Řezna a okolí.

Podstatnou součástí zpracování byla i vlastní výzkumná a badatelská činnost, při níž se autorka především zaměřila na potřebné katalogové zpracování architektonických děl a fragmentů z archeologických výzkumů realizovaných v areálu. Bylo potřeba jednotlivé stavební články změřit, vytvořit kresebnou a fotografickou dokumentaci a detailní popis. Určení datace a hypotetického původního uložení jednotlivých stavebních prvků a jejich zlomků může dále rozšířit naše poznatky o středověké podobě klášterního komplexu.

4. Obsah a struktura disertační práce

Disertační práce je členěna do několika kapitol. První z nich se stručně věnuje geografické charakteristice lokality milevské kanonie. Následující část je zaměřena na nejstarší osídlení v areálu kláštera, o němž podávají svědectví archeologické výzkumy, z nichž vyplývá, že bylo místo v rámci jižních Čech výjimečné svým významem a vybaveností architektonickými objekty. O tom svědčí pozůstatky dřevěných staveb, doklady pohřbívání, existence dřevěné svatyně i kamenných kostelů v prostoru dnešní baziliky (jednoduchý kostel s apsidou či bazilika se třemi apsidami na východě), románský kamenný dům a jemu předcházející podélný palác v pozdějším rajském dvoře. Autorka se pokouší vymezit význam předklášterního osídlení v Milevsku snad s funkcí knížecího dvorce a předkládá možné analogie k jednotlivým zmíněným stavbám.

Třetí kapitola je věnovaná počátkům milevského opatství. Zaměřuje se na osobnost fundátora Jiřího z Milevska, jeho majetkové poměry i možné důvody k založení kláštera (existence středověkých cest), zmiňuje počátky a význam premonstrátského řádu v českém prostředí, osobnost želivského opata Gotsalka a jeho vliv na prvního opata milevského kláštera a významného kronikáře, Jarlocha. Poslední část této kapitoly je věnována otázce výstavby dřevěného provizoria.

Další kapitoly jsou zaměřeny na analýzu dochovaných středověkých objektů klášterního areálu s ohledem na výsledky archeologických výzkumů, stavebně historických průzkumů, petrografických analýz a dosavadní literatury. Čtvrtá kapitola se tak věnuje románské stavební etapě kostela sv. Jiljí, jeho dataci, otázce existence velmožského sídla v těsném sousedství svatyně, původní podobě lodi s kvadratickým presbytářem a širším uplatněním tohoto typu východního závěru u nás i v sousedních oblastech. Autorka zvažuje možnost odvodit původní podobu lodi a východního závěru s hypotetickým využitím kleneb od románských kostelů v Radomyšli a Červené nad Vltavou, dále charakterizuje vliv podoby kostela sv. Jiljí na další stavby milevské stavební huti (podoba závěru, kamenické výzdoby, zdiva, užití patrocina sv. Jiljí). Prostor je věnován rovněž otázce západní věže kostela (význam spáry v severní zdi stavby, interpretace tribuny, hledání analogií k věži v šíři lodi, postup výstavby, funkce věže a její kamenická výzdoba v kontextu s naší a bavorskou architekturou), charakteru a původu zdiva románské části stavby i přestavbě presbytáře do podoby rozlehlého chóru s apsidou a jeho analogiím.

Pátá kapitola se věnuje výstavbě milevského opatství v době románské a kapitola následující analyzuje románskou stavební fázi klášterní baziliky Navštívení Panny Marie. Svatině dává do souvislosti s architekturou v Řezně a okolí, zároveň zohledňuje i bazilikální stavby tuzemské. Věnuje se půdorysu chrámu, jeho formálním znakům, uvádí detailní popis jeho jednotlivých částí, sochařské kamenické výbavy architektonických článků, zdiva a charakterizuje odraz architektury baziliky na stavbách milevské huti. Připomíná archeologicky doloženou existenci severní románské kaple a zabývá se rovněž drobným objektem sakristie. Sedmá kapitola je zaměřena na stojící budovy románského konventu. Zde se autorka věnuje postupu jejich výstavby, charakteru zdiva, řešení interiéru východního a jižního křídla, funkci jednotlivých prostor, architektonickým prvkům dochovaným v objektech a jejich kamenické výzdobě. Pozornost je rovněž zaměřena na řešení rajského dvora a zaniklého ambitu a objektu opatství. Konventní budovy v Milevsku autorka dává do kontextu s naší premonstrátskou architekturou.

Osmá kapitola se zaměřuje na stavební aktivitu v areálu kláštera v době gotiky. Analyzuje jednotlivé stavební počiny zde realizované v raně gotickém období, jakými jsou přestavba transeptu, presbytáře, trojlodí a úprava průčelí baziliky, výstavba opatské kaple a velkolepá změna refektáře v jižním křídle konventu. Na základě užití tvarosloví a kamenického dekoru architektonických článků autorka zvažuje vliv písecko-zvíkovské stavební huti i možný odraz milevské architektury na blízkých stavbách v okolí. Autorka se rovněž s podporou archeologických a stavebně historických průzkumů pokouší o rekonstrukci středověkého opevnění kláštera a zaměřuje se i na budovy gotických paláců v jeho areálu (tzv. Latinská škola a palác s věží v severovýchodním nároží komplexu). Poslední část kapitoly je věnována gotické úpravě kapitulní síně. V poslední kapitole je zpracovaná vrcholně gotická přestavba kostela sv. Jiljí (dvoulodí, presbytář a sakristie a klenby zde užitě) a autorka se věnuje osobnostem mistrů Staňka a Jana a opata Františka z Vepic.

Poslední kapitolu disertační práce tvoří katalog architektonických článků získaných archeologickými výzkumy realizovanými v areálu kláštera. Je rozčleněn do jednotlivých podkapitol (fragменты románských sloupků, fragmenty románských portálů, gotická klenební žebra, svorníky a přípory, fragmenty okenních kružeb, prutů a ostění a ostatní architektonické zlomky). Katalog je vybaven popisem jednotlivých článků, uvedením materiálu, nálezové polohy, rozměry a hypotetickou datací a místem původního umístění. V závěru práce je shrnut architektonický vývoj klášterního komplexu v průběhu středověku s ohledem na kunsthistorické zhodnocení jeho jednotlivých stavebních fází v souvislosti s naší i zahraniční středověkou architekturou.

Dále disertace obsahuje seznam obrazové dokumentace, seznam použitých zkratk, obrazovou přílohu s popisky, půdorysy jednotlivých staveb v areálu i staveb analogických, plány, fotografie s celkovými pohledy i detaily architektonických prvků, veduty, fotodokumentaci a kresebnou dokumentaci architektonických prvků zpracovaných v katalogu. Na konci práce je zařazen seznam použité literatury a pramenů.

5. Teoretický a praktický přínos disertační práce

Disertační práce nabízí zhodnocení architektonického komplexu premonstrátské kanonie s kostelem sv. Jiljí jako mimořádně hodnotného stavebního pramene. Milevský klášter na své komplexní odborné zpracování dosud čekal. Hlavní přínos práce tedy spočívá v novém utřídění a systematizaci výsledků realizovaných výzkumů do jednotného obrazu středověké lokality. Tato myšlenka je potřebná a vyplývá z aktuálního stavu poznání.

V posledním dvacetiletí u nás totiž proběhl dosti rozsáhlý a komplexní program jednak archeologického, potom i uměleckohistorického poznání klášterních komplexů. Vzhledem ke skutečnosti, že mnoho z těch, které vznikly v románském období, podlelo ničujícím nájezdům husitů, bylo poničeno během třicetileté války nebo se dočkalo devastace po zavedení josefínských reforem, je klášter v Milevsku jednou z nejdokonaleji zachovaných románských monastických památek u nás. Téma je tedy pro českou medievistiku aktuální, neboť je poznání architektonického vývoje opatství nezbytné i pro rozšíření znalostí o problematice premonstrátské architektury v zemích České koruny (počátky premonstrátů v českých zemích, úloha kláštera v Milevsku v architektuře i kulturních dějinách jižních Čech).

Disertace bude využitelná v interdisciplinárním měřítku. Může být zdrojem dalšího studia architektonického i stavebního vývoje premonstrátské architektury i románské či gotické architektury jako takové, bude přínosem pro českou středověkou kunsthistorii a přinese podklady pro studium regionální problematiky. Napomůže poznání středověké architektury v Čechách, bude přínosná pro široké spektrum dalšího bádání v řadě příbuzných disciplín (monastická archeologie, historie) a může být prospěšná i při pokračující sanaci klášterního komplexu, která zajistí, aby byl areál, pocházející v jádře z 12. století, s pozdějšími přístavbami, uchován jako součást národního kulturního dědictví. Nepřímo a sekundárně je možné předpokládat využití výsledků v oblasti popularizace, vzdělávání či cestovního ruchu.

6. Seznam publikací doktoranda

Pavla ZELENKOVÁ: Katalog architektonických článků z areálu premonstrátského kláštera v Milevsku (připraveno do tisku)

Pavla ZELENKOVÁ: Die Architektur des Prämonstratenserklosters in Mühlhausen im Kontext mit der romanischen Architektur in Regensburg. In: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg. Regensburg 2015, 27–45

Pavla ZELENKOVÁ: Vývoj architektury premonstrátského kláštera a kostela sv. Jiljí v Milevsku ve středověku. In: Milevsko. 830 let, 1184-2014. Milevsko 2014, 94–109

Pavla ZELENKOVÁ: Architektura kláštera premonstrátů v Milevsku v kontextu s románskou architekturou v Řezně. In: Dějiny v umění - umění v dějinách. Sborník příspěvků z konference studentů doktorských studijních programů. Praha, Katolická teologická fakulta, 6. září 2013 (v tisku)

Pavla ŠIMEČKOVÁ: Scénáře románské, gotické a renesanční kultury. In: kolektiv autorů: Interaktivní dějepis 7. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia. Plzeň 2012

Pavla ŠIMEČKOVÁ: Od kapličky ke křížku. Průvodce po posvátných místech na Kovářovsku. Praha 2009

Pavla ŠIMEČKOVÁ: Tři kapličky v Pechově Lhotě. In: Milevské noviny 39, 2007, 10

Pavla ŠIMEČKOVÁ: Kosmologie a astronomie ve středověku. In: Nikolaj DEMJANČUK (ed.): Věda v antice a středověku (sborník příspěvků evropská kulturní studia 2005/2006). Plzeň 2006, 171–187

7. Výčet nejdůležitějších použitých pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů

Pavel BŘICHÁČEK: Příspěvek k dějinám milevského kláštera. Svědectví archeologie. In: Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995, 146–148

Pavel BŘICHÁČEK: Nebe a peklo na zemi. Milevsko 2007

Pavel BŘICHÁČEK: Archeologický výzkum jádra premonstrátského kláštera v Milevsku. In: Michal MAŠEK / Petr SOMMER / Josef ŽEMLIČKA: Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace. Praha 2009, 91–106

Pavel BŘICHÁČEK / Jan MUK: Kapitulní síň kláštera v Milevsku. Dílo okruhu parléřovské huti. In: Umění 39, 1991, 273–275

Pavel BŘICHÁČEK / Petr SOMMER: Milevsko (Písek). Premonstrátské převorství (původně opatství) u kostela Nanebevzetí P. Marie. In: Dušan FOLTÝN / Petr SOMMER / Pavel VLČEK: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, 364–370

Karel DOLISTA: Premonstrátský klášter Milevsko. Milevsko 1990

Katrin EICHLER: Zur Baugeschichte der drei Regensburger Damenstifte Nieder-, Ober- und Mittelmünster. Regensburg 2009

Josef EMLER / Václav Vladivoj Tomek: Kosmův Letopis český s pokračovateli/ Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus (= Fontes rerum Bohemicarum, Tom II). Praha 1874

Dušan FOLTÝN / Petr SOMMER / Pavel VLČEK: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997

Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Pragae 1904–1907

Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. Pragae 1912

Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1. Pragae 1942

Antonín HEJNA: Zjištění stanice říční plavby v Červené nad Vltavou. In: Zprávy památkové péče 22, 1962, 81–86

Antonín HEJNA: Původní půdorysná podoba kostela sv. Jiljí v Milevsku. In: Archeologické výzkumy v jižních Čechách 4, 1987, 55–65

Jiří KUTHAN: Kostel sv. Jiljí a premonstrátské opatství v Milevsku. In: Jihočeský sborník historický XXXVIII, 1969, 57–68

Jiří KUTHAN: Premonstrátské opatství a kostel sv. Jiljí v Milevsku. In: Umění 17, 1969, 521–537

Jiří KUTHAN: Gotická architektura v jižních Čechách. Zakladatelské dílo Přemysla Otakara II. Praha, 1975

Jiří KUTHAN: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. 2., rozšířené vydání, České Budějovice 1977

Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kostely, kláštery. Vimperk 1994

Václav MENCL: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. In: Zprávy památkové péče XVIII, 1958, 133–146

Václav MENCL: Středověká architektura na střední Vltavě. In: Umění 10, 1962, 217–246

Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění 13, 1965, 29–62

Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971

Anežka MERHAUTOVÁ: Poznámka ke kostelu sv. Jiljí v Milevsku. In: Mediaevalia Historica Bohemica 3, 1993, 135–139

Jan MUK / Martin EBEL: Milevsko. Stavebně historický průzkum kláštera, nepublikovaná studie, 1998

Petr RAJLICH: Stavební kámen milevského kláštera. Petrografická analýza materiálu z archeologických výzkumů a stávajících středověkých konstrukcí premonstrátského kláštera v Milevsku okres Písek (nepublikovaná práce). Praha 2001

Jan SOMMER: Gotické klenby trojlodí premonstrátské baziliky v Milevsku. In: Výběr 32, 1995, 286–288

Jan SOMMER: Dva gotické paláce v areálu milevského kláštera. In: Památkové listy 10, 1996, 8–10

Jan SOMMER: Průzkumy východní části klášterního kostela v Milevsku v letech 1996 a 1997. In: Výběr 4, 1997, 295–300

Jan SOMMER: Milevsko. Bývalý konvent premonstrátů, jižní a východní křídlo. Průzkum středověkých částí bývalých konventních budov premonstrátského kláštera v Milevsku (nepublikovaný stavebně-historický průzkum). 1998

Jan SOMMER: První etapa průzkumů románského konventu v Milevsku v roce 1998. In: Výběr 35, 1998, 225–235

Jan SOMMER: Poznámka k průzkumům milevského kláštera v roce 1999. Neznámý vstupní otvor v románském konventu, otázky původní podoby raně gotického presbyteria klášterního kostela. In: Výběr 36, 1999, 176–182

Jan SOMMER: K dispozičnímu řešení západní části jižního křídla románského konventu v Milevsku. In: Výběr 37, 194–197

Jan SOMMER: Milevsko. Dílčí sondážní průzkum v jižním křídle konventu v Milevsku (nepublikovaný rukopis). Praha 2000

Jan SOMMER: Poznámky ke středověkým proměnám kostela sv. Jiljí v Milevsku na základě poznatků z první etapy předběžných výzkumů. On-line: <http://sweb.cz/evk/evkclanky/evkclanky2007/evkclanek070717milevskojilji/index.htm>, od 17. 7. 2007.

Jan SOMMER / Pavel ZAHRADNÍK: Gotický palác v areálu kláštera premonstrátů, upravený na sýpku (nepublikovaný stavebně-historický průzkum). 1999

Richard STROBEL: Romanische Architektur in Regensburg. Kapitell, Säule, Raum. Nürnberg 1965

Zbyněk SVITÁK / Helena KRMÍČKOVÁ / Jarmila KREJČÍKOVÁ (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1. Prague 2006

Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1. Pragae 1974

Pavel VLČEK / Pavel ZAHRADNÍK: Milevsko. Premonstrátský kostel Panny Marie (nepublikovaný stavebně historický průzkum). 1995

Pavel VLČEK / Pavel ZAHRADNÍK: Milevsko, čp. 561 – „latinská škola“ (nepublikovaný stavebně historický průzkum). 1995

Pavla ZELENKOVÁ: Vývoj architektury premonstrátského kláštera a kostela sv. Jiljí v Milevsku ve středověku. In: Jiří KÁLAL (ed.): Milevsko. 830 let. 1184–2014. Milevsko 2014, 95–109

Pavla ZELENKOVÁ: Die Architektur des Prämonstratenserklosters in Mühlhausen im Kontext mit der romanischen Architektur in Regensburg. In: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 49, 2015, 27–44

8. Conclusion

The Premonstratensian monastery in Milevsko can be considered an excellent illustration of Czech medieval architecture. Archeological research has revealed some surprising findings about a pre-monastery era, represented by some churches in the place of the present basilica and by wooden buildings of a profane nature. The Romanesque era is represented by an archeologically documented three-aisled basilica and a stone house in the present ambulatory and a fragment of a standing tribune church of St. Jiljí, a three-aisled monastic temple and two wings of uniquely preserved convent buildings. Early Gothic is represented by magnificent reconstruction of a monastic church, an elegant abbatial chapel, majestic reconstruction of a refectory and an origin of a so-called Latin School. Work continued in the Luxembourg era when the Latin School was rebuilt into an opulent palace. Another magnificent palace was annexed to a slightly older Gothic tower and a new vault of a capitular hall reflects an influence of a Prague-based workshop of Petr Parléř. Its innovation is fully manifested in the vault of the sacristy and a choir of a parish church of St. Jiljí. Unfortunately, the monastery complex's architectural flowering was forcibly interrupted by an invasion of the Hussites which started a decline of the rich and culturally influential abbey.

In the Middle Ages, the location in the valley of Milevsko brook was of a much greater significance than previously assumed. A settlement, which existed at the intersection of medieval routes already in the 8th century, was provided with a wooden church at an undocumented time. This way, it certainly served as an important centre of Christianisation of broad surroundings. A wooden sanctum was replaced by other sacral buildings in the place of the present monastic temple. A stone church with an apse originating before the 2nd half of the 11th century was completed with a nave-wide tower or a narthex in the west. It is one of well-known, mostly archeologically discovered single naves in our country from this era which are represented especially in princes' castle compounds and fortified settlements or on property of Benedictine monasteries. A ground plan of a single nave with an apse could be traced back from architecture of Great Moravia, this tendency is also noticeable in Bavarian region. From here, we can also trace back a western part of an unknown purpose (a narthex or a wide tower) which was also represented in Pre-Romanesque buildings in Regensburg.

The western tail with three apses and a transept of a pre-monastery basilica have surprisingly monumental foundations. The ground plan refers to Bramberg, Würzburg and

Regensburg bishoprics where similar buildings were constructed mostly in the first half of the 12th century. Some examples of these are temples in Biburg, Windberg (bonds with Czech sovereign court) or a monastic church in Prüfening. In neighbouring Baden-Württemberg region, this construction type is represented in a basilica in Alpirsbach and a newer temple in Chemnitz, Sachsen. It is necessary to make a reference to Bavarian environment because this type of ground plan is unknown in Czech architecture. It can only be only assumed in an original form of a monastery church in Kladruba.

In this era, basilicas as the most sophisticated type of sacral buildings, were built as facilities of monasteries and chapters, sovereigns' castles or princes' courts, which can be illustrated on examples of Tismice or Živohošť. Existence of this type of building in pre-monastery Milevsko is very likely an evidence of a princes' court at Milevsko brook. This hypothesis is also supported by proven existence of a Romanesque stone house of a quadratic ground plan accessed by a stairs. It stood to the south the first basilica in an ambulatory, where it replaced a compound of an older more extensive palace. In the Czech context, it was, as the interior fixtures and fittings prove, a uniquely lavish building. The only documented analogous houses can be found in Prague where they probably originated with participation of Strahov monastery workshop. This workshop could rightly be assumed to have had an influence on construction of a stone house and first basilica in Milevsko. A princes' court became a suitable base for founding a Premonstratensian monastery. It may have utilized a finished or unfinished basilica.

The Milevsko settlement, which supposedly had to be moved to the south of a future convent due to construction of monastery buildings, needed a sanctuary. Construction of the church of St. Jiljí started, using demanding block masonry. Originally, it had a quadratic choir and balcony tribune accessed by a staircase of the northern wall's width. For the region southern Bohemia, such precision of execution is remarkable. The termination of the square ground plan which did not become prevalent in our country until the 2nd and 3rd quarter of the 13th century, probably along with other older related buildings in Staré Prachatice or Radomyšl can be traced back from German architecture. Considering the vaults in churches in Staré Prachatice or Radomyšl and Červená nad Vltavou, it can be assumed that a choir and a nave of St. Jiljí church were also provided with Romanesque cross vaults. After a seasonal suspension, stonemasons resumed construction of a monumental western annexe of a square ground plan. Its form and two massive columns resemble a foundation solution of Carolingian westwerks (e.g. in Corvey) and two-storey chapels in Zábouří or Cheb. On the first storey, there was probably a tower tribune, another possibility is an separate chapel closed

with a western wall with a passage to a balcony tribune in a nave. Analogous solution of the 1st floor of a tower could be found in a nearby church of St. Jiljí in Mirovice which was probably built by Milevsko workshop. In this small church, Milevsko style could only be replicated. Similar chapels were built together with some churches in a German environment or in Poland. Upper construction of the western tower of church of St. Jiljí continued as a double tower which probably originated by reduction of basilicas' fronts. A similar front can be found at an older monastic temple in Prüll by Regensburg, an analogous solution is also known in a tribune church in Kondrac which shares more features with Milevsko temple. The two-tower solution was eventually declined and a western annexe was built as a massive tower of a rectangular ground plan resembling a fortress-like westwerk. A similar form can be found in churches in Svojšín or a newer one in Kyje. The most remarkable is sculptural decoration of pillars in double windows of a tower, shaping of some windows or use of rope-moulding and dentil motives. Sophisticated stone decorating does not correspond with south-Bohemian tradition and originates probably in Regensburg region, too. Analogous sculptural decoration can be found on pillars of St. Jakob's church in Regensburg, a basilica in Prüfening, a monastery in Niedermünster and other Bavarian buildings.

Construction of a monastic basilica is also related to a Danube region. A choir form with three apses and compactness of a ground plan with an absence of an protruding transverse nave refers to Bavarian models. The examples are a basilica in Prüll, Walderbach or Straubing. The inner structure with a separated eastern choir and three-aisle form with cylinder columns clearly refers to a Benedictine temple of St. Jakob which was completed right after the initiation of construction activities in Milevsko. Milevsko temple lacks monumental sculptural decoration of architectural elements, however, it is closely related to St. Jakob church in the basic forms. Absence of decoration, simplicity and austerity are characteristic of Milevsko basilica. Perhaps, it was due to St. Bernard of Clairvaux's teachings, perhaps local hard intractable granite is the cause. Bavarian sculptural monumentality is replaced by simplicity in Milevsko. Although construction of the temple brought a three-aisle form with pillar support to our country, a rather conservative approach prevailed in the actual construction.

Bavaria-oriented architecture soon started to spread to southern Bohemia region. Its manifestation can be seen in simple portals, block masonry or decoration on pillars of windows of towers of a large number of buildings constructed by Milevsko workshop (e.g. Bernartice, Mirovice, Boletice, Albrechtice u Týna nad Vltavou and others).

At the beginning of 13th century construction of convent wings was started. Two of them have retained their austerity in compliance with the basilica's absence of sculptural decoration. The interiors had flat ceilings, portals and windows were not profiled and are provided with horizontal lintels. Only large arched portals of the courtyard which led into a capitular hall and a space of an unknown purpose in a southern wing have survived to these days on the courtyard walls of the ambulatory. A portal with a tympanum decorated with an arc frieze an exception which has several analogies in South Bohemia (Mouřenec, Kvášňovice, Dobruška) and it has probably been imported to Milevsko. A layout of the convent buildings followed a Cistercian scheme. Comparison with Czech and Moravian convents is difficult because only a small number of Romanesque monasteries have survived in our country. We have only sporadic information about the original form. Milevsko convent does not match monumental cloister buildings at Strahov monastery. Given its degree of preservation, it is a significant historic monument.

Construction of Milevsko monastery continued in the era of the Přemyslid Gothic era when the western part of the convent church was rebuilt, a transept was constructed, the western front was modified and the side aisles were equipped with cross vaults. An elegant space of an abbatial chapel and two adjoining rooms in the west were built. A refectory in the South wing was given a monumental form, a Romanesque ceiling was demolished there, its space was extended in height and Gothic lancet tracery windows increased its lightness. Early Gothic architecture originated under the influence of a workshop which borrowed inspirational primacy in South-Bohemia region from Milevsko monastery and applied it in constructions in Písek and Zvíkov. The forms used in Písek and Zvíkov are robust and heavy in Milevsko, probably due to using local granite which was hard to shape. The local monastery probably became a part of a domain established by Přemysl Otakar II. in its vicinity and it was supposedly a place of his frequent visits, as monumental reconstruction and the original building of a so-called Latin school imply.

Construction activities in the compound continued in the Luxembourg era. A massive prismatic tower set in the monastery's fortification was provided with a cross vault and windows with seats. Another monumental palace was added as a place where a sovereign could stay. New buildings in Milevsko started to reflect Parlář's Prague architectonic style. Supposedly, a capitular hall was given a monumental vault under this influence. It was joined with a quadratic choir accessed by a double arch of triumph which may have prefigured popularity of two-aisled buildings in South Bohemia region. It was finally used in a high Gothic reconstruction of the church of St. Jiljí which wasn't completed due to despoliation of

the monastery by the Hussites. Vaults in the sacristy and the choir of the temple were also influenced by Parlér's workshop. They are analogous to the patterns of a choir in St. Vitus cathedral and Old Town Bridge Tower. The form of the vault of the western part is seen in Milevsko for the first time. From here, it spreads to South Bohemia and to Salzburg and Bavaria regions and further to Central Europe. While Milevsko adopted inspiration from Germany in the previous times, now it became a source of inspiration itself.

9. Anotace

Disertační práce je zaměřena na stavební a architektonický vývoj premonstrátského kláštera a kostela sv. Jiljí v Milevsku ve středověku. Vychází ze starší umělecko historické literatury a vyhodnocuje poznatky archeologických výzkumů v lokalitě a stavebně historických průzkumů jednotlivých jeho objektů, které proběhly v souvislosti s navrácením komplexu řádu premonstrátů v 90. letech minulého století. Práce podává obraz milevského areálu a jeho stavebního i architektonického vývoje od vzniku předklášterního osídlení v 8. století do husitských válek. Věnuje se existenci dvorce s kostelem s apsidou, kamenným románským domem a trojlodní bazilikou. Charakterizuje zakladatelskou osobnost Jiřího z Milevska i význam prvního opata Jarlocha. Zevrubně hodnotí architekturu románského tribunového kostela sv. Jiljí a pokouší se interpretovat postup jeho výstavby. Zabývá se podobou klášterní baziliky a popisem románských konventních budov s ohledem na komparaci komplexu s dalšími románskými klášterními areály u nás. Popisuje architektonický rozkvět opatství v době rané gotiky i neméně významnou výstavbu kapitulní síně, paláců a kostela sv. Jiljí v době lucemburské. Výjimečnou architekturu archeologicky doložených i stojících staveb dává do kontextu se stavebním vývojem u nás i ve střední Evropě a hodnotí vliv milevského stavitelství na sakrální architekturu v prostoru jižních Čech. Práci uzavírá katalog architektonických prvků z archeologických výzkumů v areálu kláštera.

Klíčová slova:

Milevsko, klášter, premonstráti, architektura, archeologie, středověk, dřevěný kostel, jednolodní kostel, bazilika, románský dům, dvorec, Jiří z Milevska, Jarloch, Gotšalk, tribunový kostel, konvent, románský sloh, raná gotika, vrcholná gotika, síťová klenba, gotický palác

10. Abstract

This dissertation focuses on the constructing and architectonic development of Premonstratensian monastery and the church of St. Giles of Milevsko in the Middle Ages. The work is based on the older art historical literature and it evaluates the archaeological researches' findings in the locality as well as construction and historic researches of particular buildings, which were carried on with connection to the restitution of the site to the Premonstratensian order in the 1990s. The work demonstrates the Milevsko grounds picture and its construction as well as architectonic development from the establishment of the pre-monastery era in the eighth century until the Hussite's wars. The dissertation provides study of court with a church with apsis, stone Romanesque house and the basilica. It characterises the George of Milevsko personality as well as the significance of the abbot Jarloch. It analyses in detail the Roman architecture of St. Giles Church and attempts to interpret the procedure of its construction. Furthermore, it deals with the shape of the monastery's basilica and the description of Romanesque monastic buildings while comparing the premises to other monastic sites in this country. This dissertation also describes the architectonic boom of abbeys in the era of early Gothics as well as no less important construction of capitular hall, palaces and St. Giles Church in the times of Luxembourgs. This work puts into context the exceptional architecture of archeologically documented as well as standing buildings with the construction development in our country as well as in central Europe. It furthermore evaluates the influence of Milevsko constructing on the sacral architecture in the South Bohemia area. The dissertation is closed with a list of architectonic elements from archaeological researches in the monastery site.

Keywords:

Milevsko, Premonstratensians, architecture, archaeology, the Middle Ages, wooden church, basilica, Roman house, areola, George of Milevsko, Jarloch, Gotšalk, convent, Romanesque style, early Gothic, high Gothic, netted vault, Gothic palace